

Vzporedno s terorjem je potekala realizacija gigantskih načrtov za novo moskovsko urbano krajino, katerih posledica je bil izbris izjemne arhitekturne dediščine. FOTO PROMOCIJSKO GRADIVO

Fascinantna monografija pošastnega terorja

Teror in sen/Moskva 1937 Karl Schlögel je spisal knjigo, ki predstavi vse vidike moskovskega življenja v obdobju velikih stalinističnih čistk

Zgodovinopisje že dolgo ni več sinonim za kabinetno navajanje imen, letnic in puste faktografije. V zadnjih petih desetletjih se je transformiralo v kompleksen narativ, kjer se preverljiva objektivna dejstva dopoljujejo z analizo najrazličnejših elementov in silnic, ki ponujajo novo in drugačno razmerje med historično, torej znanstveno, in fiksijsko pripovedjo, pri čemer temeljni objektivni historični postulati ne morejo in ne smejo biti kompromitirani.

PETER RAK

Seveda obstaja določena nevarnost pretirane dramatizacije in estetizacije zgodovine, ki bi iz preteklosti naredila nekakšen theatrum mundi, bralca pa skušala očarati z nepregledno množico podrobnosti in tudi pikanterij, ki so bolj elementi distrakcije kot pa na dejstvih temelječe sugestivnosti, vendar nedvomno obstajajo avtorji, ki izjemno uspešno krmarijo med temi skušnjavami. Eden takšnih, ki so sposobni izredno domišljenih in inventivnih zgodovinskih študij in monografij, je nedvomno nemški zgodovinar Karl Schlögel. Že od srednje šole in študija – v Berlinu je študiral filozofijo, sociologijo, zgodovino in slavistiko – sta v ospredju njegovega zanimanja zgodovina Sovjetske zveze in fenomen stalinizma, ob tem pa celovita kulturna zgodovina ruskega in vzhodnoevropskega prostora. Ruščine se je začel učiti že kot srednješolec, Sovjetsko zvezo je prvič obiskal že leta 1966, v začetku 80. let prejšnjega stoletja je dve leti raziskoval na moskovski univerzi Lomonosov.

Schlögel zagovarja princip zgodovinopisja, ki se distancira zgolj od arhivskih in drugih primarnih virov in njihove interpretacije ter kronološkega formalističnega nizanja velikih dogodkov, ki so jih kreirali veliki možje. Zajema tudi celovito osebno izkušnjo, predvsem pa zaobjame kulturno, socialno, antropološko in seveda tudi politično topografijo, ki s prepletom najrazličnejših pripovednih plasti zagotavlja drugačen vpogled v določeno zgodovinsko epoho, dogodek in situacijo. Veliko pozornost posveča tudi prostoru kot takšnemu, torej urbanistični zasnovi, arhitekturi in karakteristikam posameznih mestnih pre-

»Še nikoli nisem močnejše občutil nezadostnosti jezika kakor ob predočanju pošastnih dogodkov tega časa,« je poudaril Karl Schlögel.

delov, trgov in ulic ter njihovim preobrazbam kot pomembnemu mediju zgodovinenja.

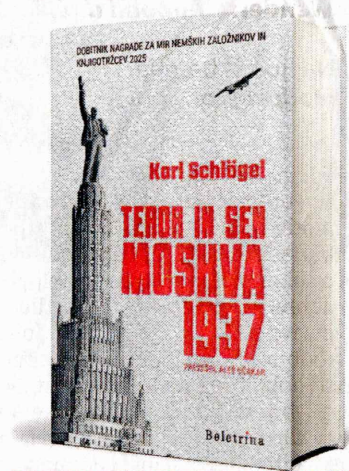
Takšen specifičen način podajanja zgodovine je zagotovo povezan tudi z njegovim statusom, saj je bil dolgo časa svobodni pisatelj in avtor časopisnih člankov ter ni bilo povsem jasno, ali se bo odločil za pisateljsko ali akademsko kariero. Nazadnje je nekako združil obe poti. To se odraža tudi v njegovem načinu pisanja, čeprav to seveda ne sodi v tako imenovano literarno zgodovino, ta termin

pa je dolgo veljal za pejorativno oznako, tudi če ne manjka sijajnih zgodovinskih spisov, ki bi jih lahko tako označili. V vsakem primeru pa je Schlögel več kot le kronist. Posvečal se je tudi teoretičnim vprašanjem zgodovinopisja in v delu *V prostoru beremo čas* (*Im Raume lesen wir die Zeit*) razvil lastno metodologijo, ki je ključna za razumevanje njegovega opusa.

Izbris arhitekturne dediščine

Po knjigi *Vonj imperijev* imamo zdaj v slovenskem prevodu tudi njegovo monumentalno delo *Teror in sen/Moskva 1937*. Izjemno obsežna knjiga na skoraj devetsto straneh minuciozno popisuje najrazličnejše vidike sovjetske družbe in še zlasti prestolnice Moskve. Da gre za vse prej kot klasično tradicionalno zgodovinsko študijo, pokaže že dolg uvod, namenjen analizi kultnega romana *Mojster in Margareta* Mihaila Bulgakova, ki v fiksijskem literarnem žanru na svojevrsten način predstavi vzporednice med njim in grotesknim dogajanjem v letu velikih Stalinovih čistk, ko so ljudje prav tako čez noč izginjali na odru in v zaodruju velemeda.

V nadaljevanju Schlögel obdelal tako rekoč vse vidike Moskve med obema vojnama. Nedvomno so med bolj gigantskimi in v veliki meri tudi destruktivnimi Stalinovi načrti za novo urbano krajino, katerih posledica je bil izbris izjemne arhitekturne dediščine. Porušenih je bilo na stotine cerkva z impozantno katedralo Kristusa Odrašenika na čelu. V tej »orgiji uničevanja, podiranja in rušenja«, kot jo je poimenoval Schlögel, so z zemljo zravnali 11 od 25 moskovskih samostanov in dobršen del profanega stavbnega fonda iz

Karl Schlögel
Teror in sen/Moskva 1937

prevedel Aleš Učakar
Beletrina, 2025

carskih časov. Vzporedno s tem je potekal nepregleden pritok ljudi v mesto, ki se je ob revoluciji izpraznilo skoraj za polovico, nato pa so se začeli bodisi zaradi obetov boljšega življenja ali preprosto iz obupa vanj stekati stotisoči migrantov s podeželja.

V takšnem ozračju kaosa so se začele čistke, v katerih je bilo vsak dan likvidiranih na stotine, neredko tudi tisoče ljudi. Schlögel, ki je tudi za to knjigo dobil proučil vse na novo dostopne arhivske vire, tukaj postreže s podatkovnikom in imenikom *Celotna Moskva*, ki je bil več kot zgolj telefonski imenik, saj je vseboval najrazličnejše informacije, tudi tiste o najpomembnejših državnih ustanovah in privilegiranih stanovjskih kompleksih partijske elite. Večina njihovih stanoval-

cev je bila v letu 1937 likvidirana, zaprta ali pregnana v taborišča. Kako natančno je Stalin v svoji paranoji obračunal celo z najvišjimi funkcionarji, dokazuje usoda članov prezidija Centralnega izvršnega komiteja ZSSR ali Sveta ljudskih komisarjev s sedežem v Kremlju, saj jih je od 139 preživel le sedem.

Priznanja absurdnih obtožb

Uvod v čistko so bili znameniti montirani procesi leta 1936, ki jih je vodil zloglasni tožilec Andrej Višinski, na njih pa ob osuplosti običajnih ljudi na smrt niso bili obsojeni tako imenovani sovražniki sovjetske oblasti, temveč revolucionarji in Leninovi soborci, med njimi tudi Kamenjev in Zinovjev. Oba obtoženca sta privolila v zahtevo, da priznata »zločine«, če bosta skupaj s svojima družinama ostala pri življenju. Kljub obljubi so ju kmalu po obsodbi ustrelili, nekoliko pozneje pa še številne člane njunih družin. Leto pozneje je sledilo še več procesov, praviloma spet pod taktirko Višinskega, kjer so znova postregli z grotesknimi priznanji obtoženec, pa četudi so bile obtožbe povsem nesmiselne in absurde. Procese so spremljali javni spektakli na trgih in ulicah, kjer je ljudstvo zahtevalo smrtno kazni za obtožene oziroma »ustrelitev steklih psov in fašističnih razbojnikov«.

Teror se je stopnjeval in zajel tako rekoč vse sloje družbe. Po številu žrtev so bili daleč na prvem mestu bodisi preprosti člani partije brez posebnih nalog, predvsem pa ljudje brez partijske knjižice. Kot poudarja avtor, je natančno število ubitih pravzaprav težko določiti, saj niti še niso bile identificirane vse lokacije likvi-

dacij v Moskvi, ki je leta 1937 izvedla tudi izjemen projekt popisa prebivalcev sovjetskega imperija. Gigantski projekt pa ni zadovoljil partijske vrhuške, ki je pričakovala desetodstotno rast prebivalstva, saj so bile številke veliko nižje. Kaj je bilo v ozadju, ni bilo nikoli razjasnjeno, najsi je šlo za število pobitih ali pobeglih – zgolj na Daljnem vzhodu naj bi pred Stalinovim terorjem na Kitajsko pobegnilo tri milijone ljudi – ali pa za nezmožnost tajne policije NKVD, da bi evidentirala vse zaprte in umrle v taboriščih. Popis so zato uničili, vse pristojne in tudi veliko izvajalcev, ki so bili preprosti ljudje, pa postrelili.

Schlögel se nikakor ne zadovolji z generalnimi orisi, ki so bolj ali manj znani, temveč na podlagi na novo odprtih arhivov in dosjejev spiše celovito analizo dogajanja. Leti 1937 in 1938, običajno poimenovani velika čistka oziroma veliki teror, sta nenavaden grotesken ples neusmiljene morije, pa tudi takšnih in drugačnih dosežkov, proslav in zborovanj. Leta 1937 je bila Moskva v znamenju 100. obletnice Puškinovega rojstva, velikega pesnika, ki so si ga komunisti kar prisvojili in ga naslavljali s tovarišem. Potekale so razprave o tem, kakšne naj bi bile izvirna komunistična literatura, glasba in likovna umetnost ter glede na gigantske gradbene projekte predvsem arhitektura, pri čemer arhitektom ni veliko pomagala Stalinova abstraktna definicija, da mora biti »nacionalna po formi in socialistična po vsebini«.

Plebisciti o usmrtnih

Režim je zahteval, pričakoval in slavil kult telesa, zato so se vrstile takšne in drugačne parade, ki

so slavile fizikulturnika kot ikono novega časa. Vrstili so se različni dosežki, od arktičnih odprav do letalskih rekordov, vendar so se kljub izjemnim dosežkom pred strelskim vodom znašli tudi številni piloti. »V časopisih so bili članki o novih letalskih rekordih in seznami smrtnih obsodb na montiranih procesih objavljeni drug ob drugem, parade s konfeti za proslavljene junake so gladko prehajale v množične manifestacije, ki niso bile nič drugega kot plebiscit o usmrtnih,« je zapisal Schlögel.

Ta bodisi generalno bodisi z osebnimi in intimnimi zgodbami predstavi tako rekoč vse vidike moskovskega življenja v obdobju velikega terorja, od mode in popevk do kulinarike in filma, skratka takšnih in drugačnih fantazem in utopij sovjetske družbe, medtem ko so ljudje izginjali brez sledu. Knjigo sklene s Stalinovim najbolj megalomanskim načrtom, petstov metrov visoko Palačo Sovjetov, na vrhu katere bi kraljevala 75 metrov visoka Leninova skulptura. Projekt nikoli ni bil realiziran, tako kot skoraj poldrugi milijon žrtev terorja v letih 1937 in 1938 je bil v vihuri druge svetovne vojne skoraj pozabljen. V zadnjih dveh desetletjih je bilo objavlenih veliko knjig in pričevanj o tem obdobju, vendar tako obsežne, vsestranske in v vseh pogledih fascinantne, kot je Schlöglava, še ni bilo. »Še nikoli nisem močnejše občutil nezadostnosti jezika kakor ob predočanju pošastnih dogodkov tega časa,« je poudaril avtor. Kar glede na zares monstruozno obdobje in povsem iracionalen brezkompromisni teror lahko tudi drži, vendar ni dvoma, da je tovrstne zadrege rešil zares mojstrsko.